

UNIVERSITY OF BELGRADE
FACULTY OF POLITICAL SCIENCES

CHALLENGES OF GLOBALIZATION: POVERTY AND INEQUALITIES

Edited by:
JELENA VIDOJEVIC
ALEKSANDAR MILOSEVIC
NATALIJA PERISIC

Belgrade, 2015

UNIVERZITET U BEOGRADU
FAKULTET POLITIČKIH NAUKA

IZAZOVI GLOBALIZACIJE: SIROMAŠTVO I NEJEDNAKOSTI

Uredila:

JELENA VIDOJEVIĆ
ALEKSANDAR MILOŠEVIĆ
NATALIJA PERIŠIĆ

Beograd, 2015.

(NE)RAZVIJENOST I (NE)JEDNAKOST: POGLED SA PERIFERIJE¹

Uvod

Pitanje (ne)ravnomernog razvoja jedno je od definišućih pitanja savremenog doba, pogotovu imajući u vidu proces dekolonijalizacije započet 60-ih godina koji je, nakon vekova političke kontrole i ekonomskog iskorišćavanja od strane evropskih kolonijalnih sila, trebalo da stvori preduslove za samostalni razvoj većeg dela svetske populacije. Međutim, nada da će se novi odnosi uspostaviti na ravnopravnim odnosima ubrzo je zamenjena (nestala) kada su relacije nadređenosti/podređenosti dobile suptilnije oblike. Pri tome, zemlje Trećeg sveta (danas Globalni jug ili zemlje u razvoju) više nisu bile fizičke i ljudski uništavane (Lindqvist, 1997), već su uvučene u sistem koji je formalno prepoznao promenjenu situaciju, ali nastavio praksu razvijenih država (Globalni sever) da privilegovanu poziciju održavaju iskorišćavajući "na svetu prezrene" (Fanon, 1973). Upravo zbog toga, ne bi trebalo da iznenadi podatak da danas, imajući u vidu relevantne ekonomske podatke, u svetu postoji samo 24 razvijenih i više od 140 nerazvijenih država, pri čemu su tokom poslednjeg veka samo četiri države (Tajvan, Singapur, Hong Kong i Južna Koreja) uspele da se uzdignu u grupu razvijenih država (Rivero, 2010: 41), dok je, s druge strane, dve trećine država Trećeg sveta iskusilo ekonomsko nazadovanje (Milanović, 2007).

Pored (dodatnog) pogoršanja prilika na Globalnom jugu i posledica koje su usledile (glad, povećanje broja siromašnih, niži stepen obrazovanja, kraći životni vek, izbijanje oružanih sukobi, veliki broj izbeglica, i sl), poseban problem predstavlja opravdavanje nepovoljnog stanja kao posledice društveno-političkih prilika u zemljama Globalnog juga, kao i trenutnih međunarodnih ekonomskih prilika, zanemarujući, pri tome, istorijske okolnosti poput kolonijalizma, veštačkog iscrtavanja granica i deljenja stanovništva, vođenje praksi ratova tokom Hladnog rata, kao i druge, slične događaje koji su odredili takav tok.

---

¹ Deo teksta preuzet je iz doktorske disertacije "Smanjenje ekonomskih nejednakosti kao pretpostavka mira: Slučaj Latinske Amerike" odbranjene na Univerzitetu u Beogradu – Fakultet političkih nauka 2012. godine i objavljene pod nazivom "Ekonomski faktori oružanih sukoba: Povećanje ekonomskih nejednakosti kao uzrok sukoba unutar država" 2013. godine (Službeni glasnik i Jugoistok 21).

Kao odgovor na tumačenja koja su nejednak odnos interpretirala kao prirodan (i privremen), poput teorije modernizacije, javila su se razmišljanja sa same Periferije koja su uzrok nerazvijenosti razmatrale imajući u vidu istorijske okolnosti, globalni (kapitalistički) kontekst, kao i delovanje spoljnih aktera, pre svega bivših kolonijalnih sila, koje su načinom upravljanja poništile mogućnosti samostalnog razvoja zemalja Globalnog juga. Upravo na tom tragu, opšta teza koja je prisutna kod autora iz ove grupe (Prebisch, 1963; Galtung, 1971; Amin, 1977) jeste da je razvijeni svet na tom stupnju zato što se razvijao na račun nerazvijenih koji, sledstveno tome, nisu ostvarili ekonomski napredak. U skladu s tim, predlagani su različiti načini izlaska iz ovako definisanog, nepovoljnog, odnosa, kao i drugačiji modeli političko/ekonomskog osamostaljivanja.

Imajući u vidu važnost autohtonih razmišljanja, koja se često previdaju ili im se uskraćuje naučna relevantnost, u radu se analiziraju tri teorijska pravca koja na gore pomenutom tragu promatraju odnos (ne)razvijenosti i (ne)jednakosti između Severa i Juga. Iako se razmišljanja zasnivaju na bliskim osnovama, insistirajući na podeli Sever/Jug, Centar/Periferija, Metropol/Satelit, svako od njih pruža specifičnu perspektivu kada je u pitanju razvoj. Strukturalizam ističe važnost stvaranja snažne ekonomije koja će se zasnivati na lokalnim osnovama i resursima. Neomarksizam ističe neophodnost prepoznavanja nepovoljne lančane (kapitalističke) strukture i nudi radikalnu viziju prevladavanja neravnopravnog odnosa, dok teorija svetskog sistema dodatno ojačava ovakvu argumentaciju insistirajući na istorijskom kontinuitetu kapitalističke proizvodnje. Na kraju, strukturalna teorija imperijalizma povezuje razvoj sa pitanjem mira i uočava da nejednakost nije uslovljena samo neravnomernim posedovanjem, već je posledica postojanja struktura (unutrašnjih i međunarodnih) koje (p)održavaju nejednak odnos.

1. Teorija zavisnosti

U drugoj polovini 20. veka, pored marksizma koji je bio dominantan na Istoku i u zemljama sa socijalističkim uređenjem i kejnzijske škole prisutne, pre svega, u zapadnoj Evropi, a pogotovu u Skandinaviji, društvenim implikacijama nerazvijenosti i nejednakosti posebno se bavila teorija zavisnosti (*Teoría de la dependencia*). Navedena teorija u svojoj osnovi predstavlja spoj više različitih škola od kojih su dve, strukturalna i neomarksistička, presudno uticale na formiranje njenih glavnih postavki. Kao prvo, od strukturalista je preuzet stav o neophodnosti razumevanja društvene strukture prilikom analize ponašanja ekonomskih agenata. Uporedo sa tim, nejednak razvoj zemalja Globalnog juga i njihov neravnopravan položaj u međunarodnim odnosima glavni je doprinos neomarksističkog diskursa. Ovome treba pridodati i važnost istraživanja svih prostornih i vremenskih faktora

koji su doveli do jednog takvog, neravnomernog razvoja jer za razliku od teorije modernizacije, u slučaju teorije zavisnosti odnos između Centra i Periferije ima svoju istorijsku dinamiku koja se bitno menjala. Konačno, međunarodni sistem se, zbog svih ovih odlika, tumači kao eksploatatorski, pri čemu se napredak Centra vidi kao istovremeno nazadovanje manje razvijenih zemalja (Chew i Denmark, 1996).

1.1 Strukturalizam

Raul Prebiš se, zajedno sa Sello Furtadom, smatra osnivačem ne samo strukturalnog pravca već utemeljivačem celokupne misli o problemima zavisnosti nerazvijenih i zemalja u razvoju. Po sopstvenom priznanju, pristalica neoklasične ekonomske škole na početku svog intelektualnog razvoja, Prebiš se vremenom pretvorio u glavnog zastupnika ideje o samostalnom razvoju zemalja Periferije, a prevashodno Latinske Amerike.

Analiza nejednakog odnosa Centra i Periferije zauzima značajno mesto u Prebišovom radu. U njegovim razmatranjima (1976) prevladava ideja da su ovi odnosi nastali pod uticajem hegemonskog ponašanja Centra koji ima ekonomske, političke i strateške interese u samoj Periferiji koji sprečavaju njen razvoj ili koristeći se rečnikom zavisnosti: tehnološka i ekonomska superiornost Centra, podržana njenom političkom moći stvara ekonomsku i kulturnu zavisnost Periferije.² Da bi održao ovako stvorenu zavisnu poziciju perifernih zemalja, Centar je u dugom vremenskom periodu na sve načine pokušavao da onemogući ili oteža industrijalizaciju privreda Periferije putem koje bi ona bila u mogućnosti da napravi iskorak u rešavanju problema zavisnosti od izvoza primarnih proizvoda (Prebisich, 1976). Takođe, elite unutar Periferije nisu težile promeni ekonomske strukture jer je njihov glavni izvor prihoda dolazio od izvoza primarnih proizvoda. Ideja o "spontanoj ekspanziji kapitalizma" na Periferiju samo je jedan od primera kako je Centar obmanjivao, želeći na taj način da zadrži postojeće stanje u što je moguće dužem vremenskom periodu. Delimična industrijalizacija, ostvarena nakon Drugog svetskog rata, zasnovana je takođe na interesima Centra koji je usled promene sopstvene ekonomske strukture deo proizvodnje iselio u nerazvijene delove sveta zbog sniženih troškova radne snage. Na taj način je došlo do penetracije tehnologije u one delove privrede koji su bili izvozno orijentisani, sa ciljem povećanja njihove produktivnosti, dok su drugi delovi ostali na predkapitalističkom ili polu-kapitalističkom stupnju (Prebisich, 1981).

---

² Širenje tehnologije i znanja povezanog sa njim Prebiš (1981) je naknadno dopunio nametanjem životnog stila, institucija i ideja koji zajedno čine da Periferija oponaša Centar i nekritički prihvata sve što dolazi iz njega. Na ovaj način, ukoliko Periferija pronade mogućnost da se ekonomski osamostali i dalje ostaje zavisna usled preuzimanja društvenih normi koje su stvarane unutar Centra. Zbog toga, zaključuje on, dolazi do stvaranja "imitirajućeg kapitalizma" u perifernim državama što istovremeno dovodi i do njegovog "neautentičnog razvoja."

Povećanje produktivnosti izvoznog dela privrede praćeno je promenom društvene strukture gde su viši slojevi koncentrisali u svom posedu i sredstva za proizvodnju čime su stvorili mogućnost da prisvoje sve plodove tehnološkog progressa. Ostatak stanovništva je prinuđen da se, usled smanjenja potražnje za radnom snagom, seli u druge privredne grane gde su prihodi inicijalno niski, a sa povećanjem ponude radne snage i dodatno smanjeni. Manji deo ekonomskih viškova odlazi radnoj snazi koja ima nivo obučenosti koji zahteva nova tehnologija, ali koja je ograničena samo na izvozne delatnosti. Oni čine srednju klasu zemalja Periferije koja je proporcionalno znatno manje zastupljena od niskokvalifikovane radne snage. U ovakvim okolnostima, po Prebišu, dolazi do novog socijalnog raslojavanja koje dodatno podstiče nejednakosti već stvorene u kolonijalnoj prošlosti.

Dva navedena, negativna, fenomena moguće je prevladati, smatra on, jedino nacionalnim razvojem koji bi se prvenstveno zasnivao na ubrzanom industrijalizaciji celokupnih privreda perifernih država. Na taj način bi se prekinula ili smanjila zavisnost i stvorila domaća proizvodnja koja bi uklonila potrebu uvoza gotovih proizvoda. Takođe, sa ovakvom promenom u strukturi privrede došlo bi do značajnijeg povećanja srednje klase što bi za posledicu imalo smanjenje ekonomske nejednakosti usled prelaska dela stanovništva u više dohodovne grupe. Ovakav porast bi, po njegovim rečima, imao i šire implikacije. Omasovljenje obrazovane srednje klase, koja je u mogućnosti da formuliše sopstveni interes, moglo bi da dovede do promene političke ravnoteže u pravcu smanjivanja formalne i neformalne moći elita i povećane važnosti različitih društvenih grupa u procesu političkog odlučivanja.

Istovremeno, na tragu razmišljanja o merama za smanjivanje nejednakosti Prebiš (1978) je uočio da tržište prisutno u Centru, a vremenom preslikano i na Periferiju, nema u sebi ugrađen mehanizam koji bi regulisao ravnomernu preraspodelu profita. Takođe je zapazio da profiti ostvareni od povećanja produktivnosti idu skoro u potpunosti višoj klasi. Drugi slojevi društva učestvuju samo delimično (kroz povećanje ličnog dohotka) ili posredno (niže cene usluga i dobara) u preraspodeli. Viša srednja klasa učestvuje u nešto većem obimu u raspodeli zahvaljujući svojim visokim kvalifikacijama i posedovanju određenog nivoa društvenog uticaja. S druge strane, dohoci većine srednje klase rastu znatno sporije od povećanja produktivnosti, a dolazi i do unutrašnjeg raslojavanja zavisno od stepena kvalifikacija. Na kraju, tu je i niža klasa koja je u najnepovoljnijem položaju s obzirom da stvaranje viška vrednosti u društvu ne dovodi do porasta njihovog ekonomskog blagostanja. Zaključak koji Prebiš izvlači iz svega je da je distribucija profita tokom tehnološkog progressa podjednako neravnomerna kao i pre toga i da za ravnomerni razvoj nije dovoljno isključivo insistiranje na industrijalizaciji već i na drugim, korektivnim instrumentima.

Po njegovom mišljenju, takvo stanje može se rešiti na dva načina: promenama u ekonomskom sistemu koje bi vodile umanjivanju nejednakosti i ravnomernijem

razvoju ili njihovim žrtvovanjem u cilju održavanja visokog ekonomskog rasta i stvaranjem potrošačkog društva po uzoru na ona u državama Centra. Država u tom procesu ima glavnu ulogu i takođe dve mogućnosti: jedna je da postane vlasnik sredstva za proizvodnju i na taj način sama odlučuje gde da uloži novostvoreni višak vrednosti ili da višak stvoren tokom proizvodnog procesa usmerava ka opštem dobru (*spirit of collective rationality*) bez preuzimanja vlasništva nad sredstvima za proizvodnju (Prebisch, 1981).

Prebiš se u prvom slučaju opredeljuje za veću jednakost umesto privrednog rasta, dok se po pitanju uloge države odlučuje za drugi izbor, jer po njegovom mišljenju problem nije u privatnom vlasništvu kao takvom, već u privatnom vlasništvu nad viškom vrednosti tj. profitom, kao i u štetnim posledicama koje prevelika koncentracija sredstava za proizvodnju ima po ekonomiju i društvo jedne države. Jedini način da se zadrže ekonomske slobode, uz povećano učešće države, jeste stvaranje "trećeg puta ekonomskog razvoja" koji bi se nalazio između socijalizma s jedne, i ekonomskog liberalizma s druge strane, pri čemu bi tzv. "socijalistička strana" podrazumevala da država odlučuje o korišćenju viška vrednosti na društveno odgovoran način, a sa ciljem raspodele bogatstva na ravnopravnoj osnovi. S druge strane, "liberalni deo" ide u prilog ekonomskim slobodama koje se moraju poštovati, kako zbog same ekonomije tako i zbog političkih sloboda sa kojima su blisko povezane.

Pomenuti model, po mišljenju Prebiša, nije poziv na preslikavanje evropske socijal-demokratije već želja da se stvori novi, autohtoni, model koji će ispraviti velike disparitete u redistribuciji bogatstva koji postoje na Periferiji. Ovakav cilj se ne može ostvariti isključivo neprestanim rastom i akumulacijom kapitala već uticajem države koja treba da vodi brigu o društvenoj solidarnosti i pravednijoj upotrebi ekonomskog viška koji su zapostavljeni od strane tržišta u kome je efikasnost jedini parametar uspešnosti i koji motiviše pojedince da donose odluke koje nisu usmerene kao opštoj, već sopstvenoj dobiti (Prebisch, 1963).

1.2 Neomarksizam

Poput drugih autora zavisnosti i neomarksisti izlažu kritici teoriju modernizacije i njene zagovornike koji nisu vrednosno neutralni već predstavljaju "oruđe u spoljnoj politici razvijenih zemalja i njihovom evropocentričnom pogledu na svet" (Foster-Carter, 1973: 18). Navedena teorija se kritikuje iz više uglova počevši od razlikovanja modernosti i tradicionalizma unutar društava,³

---

³ Gunder Frank je svojim istraživanjima posebno osporavao stavove zastupnika modernističke teorije. Po njemu, nisu tačne tvrdnje o postojanju dualne strukture društva u kojoj je jedan deo pod snažnim uticajem kapitalizma što ga čini modernim i razvijenim dok je drugi izolovan i pretežno feudalni, a samim tim i nerazvijen usled izostanka istog takvog uticaja. Videnje sveta na ovaj način je pokušaj razvijenih kapitalističkih država da na teorijski način objasne nejednakosti i neravnomerne

preko nepostojanja analize odnosa moći do načina izgradnje nacionalnih država pri čemu se svet posmatra kao nedeljiva jedinica analize u kojoj ne postoje uporedo dva sistema sa razvijenim i nerazvijenim državama u njima. Istovremeno, kao kod strukturalista i ovde je u prvom planu razvoj tumačen kroz ekonomske elemente. Analizira se izvlačenje viška vrednosti iz siromašnih zemalja i polarizovanje društava kao posledica toga; ispituje se uticaj država Centra i njihovih preduzeća koja posluju u Periferiji i uočava se postojanje privredne zavisnosti koja sa sobom donosi i druge oblike prinudne povezanosti čime se još jedanput ekonomska strana postavlja kao ključna determinanta analize.

Novina koju neomarksizam uvodi u razmatranje o zavisnosti jeste način njegovog prevladavanja. Proučavajući istoriju, neomarksisti uviđaju da se uspešni društveni preobražaji ne odigravaju mirnim putem. Time se osporava mogućnost postepenih promena (evolucija) i insistira se na nasilnom menjanja sistema. Jedino se tim putem, smatraju oni, može ostvariti trajni izlazak iz kapitalističkog sistema, zaustavljanje daljeg generisanja nerazvijenosti i omogućavanje perifernim državama da ostvare socijalistički preobražaj koji se postavlja kao krajnji cilj. Upravo na tom tragu je i stav Franka koji je svojim radom značajno doprineo da se revolucionarno razmišljanje o razvoju ugradi u teoriju zavisnosti. Time je ova teorija učinjena kritički i društveno angažovanijom nego što je do tada bio slučaj.

Slično kao Prebiš, Frank uvodi podelu sveta zavisno od stupnja ekonomske razvijenosti s tim što u njegovom shvatanju razvijeni (kapitalistički) deo sveta nosi predznak Metropol, a nerazvijeni Satelit. Međutim, za razliku od strukturalista koji ne idu dalje kada je u pitanju podela sveta na ovaj način, Frank stvara razrađeniji sistem koji, po njegovom sudu, u potpunosti objašnjava mehanizam putem koga povezanost Satelita sa Metropolom dovodi do razvoja nerazvijenosti.

Po Franku (1969) svetski sistem sastoji se od niza metropola i satelita. Na početku takvog jednog lanca nalazi se svetska Metropol koja je sastavljena od najrazvijenih kapitalističkih država (zapadna Evropa i SAD). Svaki stupanj ispod ovoga predstavlja njihove Satelite, ali su države koje se nalaze u toj grupi istovremeno Metropole onima koje se nalaze na nižem nivou ekonomskog razvoja i koje su samim tim njihovi sateliti. Isti slučaj se ponavlja na svakom sledećem nivou, sve do najnerazvijenijih delova perifernih država, što sve zajedno čini lančanu strukturu svetskog kapitalističkog sistema (*from Wall Street to Latin American village*). U ovako određenoj postavci jedan deo razvija se na račun drugog bilo da je to na lokalnom, regionalnom, nacionalnom ili svetskom nivou, a sve zahvaljujući povoljnijem položaju u sistemu. Države sateliti prisilno su

---

stupnjene razvoja između zemalja. Nerazvijeni deo sveta ne može biti u feudalnom stadijumu razvoja jer ga on nikada nije ni iskusio već je bio deo kapitalističkog sistema (Frank, 1969).

integrisane u sistem putem kolonijalnog osvajanja i zbog toga im je namenjeno mesto na dnu lestvice koje ne omogućava ništa više od prostog opstanka.

Razvoj u lančanom kapitalističkom modelu ostvaruje se privajanjem viška vrednosti od strane država koje se nalaze na višem nivou što za krajnju posledicu ima koncentrisanje bogatstva u svetskoj Metropolu. Ostvarivanje održivog razvoja u tako formiranim odnosima, smatra Frank, može se ostvariti jedino u svetskoj Metropolu (koja nije Satelit) što ne važi za sve ostale čiji je napredak delimično ili u potpunosti onemogućen zbog razvoja onih koji se nalaze iznad. Zbog toga, smatra autor, ovakav sistem uspostavlja “razvijanje nerazvijenosti” za najveći deo sveta.

Izlazak iz lanca nenasilnim putem, moguć je samo kada su veze sa Metropolom značajno oslabljene što je obično u vreme velikih društvenih i ekonomskih kriza (npr. Drugi svetski rat ili Velika depresija 1930-ih godina). Problem u osamostaljivanju na ovaj način predstavlja činjenica da država koja se odluči da ostvari jednu takvu promenu ne menja svoju ekonomsku strukturu već ostaje unutar kapitalističkog načina proizvodnje. Kako većina država nije dovoljno snažna i nema mogućnosti da duže opstane ekonomski (i politički) nezavisna, one bivaju primorane da se u jednom trenutku vrate u lanac Metropolu-Satelit čime ponovo kreće generisanje razvoja nerazvijenosti. Zbog toga, smatra Frank, jedini način za trajno oslobađanje jeste napuštanje kapitalizma od strane svih država kojima je on nametnut silom, što podrazumeva veći deo sveta (bivše kolonije). Ukoliko bi se takva promena ostvarila svetska Metropolu ne bi više imala izvor za izvlačenje ekonomskog viška koji je osnov njenog ekonomskog napretka što bi dovelo do sloma svetskog kapitalističkog sistema.

U skladu s tim, Frank zaključuje da nacionalna buržoazija i kapitalizam ne mogu rešiti problem razvoja i nejednakosti. Jedini način na koji se oni mogu trajno prevazići jeste započinjanje revolucionarne borbe (koja podrazumeva i upotrebu nasilja) i stvaranje novog društvenog i političkog uređenja. U tom smislu za Franka nema nedoumica jer jedini način za zamenu privremenog izlaska iz kapitalizma trajnim, jeste uvođenjem socijalizma. Jedino ovakav sistem (sa centralizovanom ekonomijom i monopolističkom pozicijom države) omogućava ispravljanje nedostataka koji se iskazuju tokom kapitalističkog načina privređivanja. Država, kao jedini ekonomski akter, bi trebalo u potpunosti da odlučuje gde će se uposliti ekonomski višak čime bi se sprečilo socijalno raslojavanje stanovništva. Pored toga, ona treba da poseduje sva sredstva za proizvodnju kako bi se izbeglo stvaranje velike nejednakosti u vlasništvu nad ovim sredstvima. Za države čije su polazne pozicije već ispunjene visokim stopama nejednakosti, koje su akumulirane u periodu od nekoliko vekova, uvođenje ovakvih promena nužni je preduslov za ostvarivanje ravnog razvoja.

2. Teorija svetskog sistema

Postavke neomarksizma o generisanju nerazvijenosti u kapitalističkom sistemu dodatno su nadograđene teorijom svetskog sistema koja naglašava značaj prostornog jedinstva kapitalizma čije je objedinjavanje započeto u 16. veku u Evropi, a svetsku povezanost dostiglo u 19. veku⁴ (Wallerstein, 1974), kao i međunarodnu podelu rada u kojoj razvijene zemlje zauzimaju najproduktivnije privredne grane dok nerazvijene, usled kasnijeg ulaska u svetski sistem, nemaju druge mogućnosti osim da svoje ekonomije zasnivaju na izvozu primarnih proizvoda ili resursa neophodnih za funkcionisanje visoko industrijalizovanih ekonomija. Dodatno se naglašava da je prvobitna, neravnopravna, podela rada stvorena kolonijalnim osvajanjima koja su uslovlila hijerarhiju sa Evropom kao Centrom, a nasuprot njoj afričkim, latinoamerikim i azijskim državama kao Periferijom.

U takvim odnosima, Valerštajn (1974) ističe da pored Centra, koji je visoko industrijalizovan i oslanja se na kapital, i Periferije, koja je pretežno agrarno orijentisana sa visokim udelom jeftine radne snage, postoje i zemlje tzv. polu-Periferije koje se nalaze između dva pola i u osnovi predstavljaju manje razvijene zemlje razvijenih regiona ili značajnije bivše kolonije. Razlozi postojanja ove grupe su prvenstveno političke prirode, tj. namera da se umanjí upadljiva nejednakost između Centra i Periferije, stvaranjem srednjeg sektora koji prvenstveno razmišlja zbog čega je bolji od nižeg, a ne zbog čega je u nepovoljnijem položaju u odnosu na viši sektor. Na taj način se, po Valerštajnu, sprečava homogenizovanje obespravljenih i započinjanje klasne borbe, što bi bio slučaj da je na snazi dualna struktura Centar/Periferija. Ovakvo tumačenje predstavlja bitno odstupanje od neomarksista, koji ne vide mogućnost istovremenog posedovanja karakteristika oba pola u svetskom sistemu koji je, za njih, nedvosmisleno podeljen.

Istovremeno, po Valerštajnu, nejednakost nije isključiva posledica eksploatacije Centra, kao u slučaju teorije zavisnosti, već prvenstveno rezultat prisvajanja viška vrednosti koji se stvara u procesu proizvodnje jer “jezgro i periferija svetske ekonomije nisu odvojene ‘ekonomije’ sa dva odvojena ‘zakona’, već jedan kapitalistički ekonomski sistem s različitim delovima koji obavljaju različite funkcije” (Valerštajn, 1982: 221). Neravnopravna razmena, prema tome, pokazuje se kao ključna za razumevanja generisanja nerazvijenosti (Emmanuel, 1972). Slično tumačenje ima i Samir Amin (1977) koji opaža da savremena nerazvijenost nije rezultat istorijske zaostalosti ili zakasnelog prisvajanja kapitalizma, već da je upravo produkt kapitalističkog razvoja, koji je sam po sebi polarizujući (pogotovu u periodima ekspanzije).

---

⁴ Frank takode podržava stav da je kapitalizam dostigao razmere svojevrsnog svetskog sistema, s tim što on polazi, za razliku od Valerštajna, od pretpostavke da je objedinjavanje postignuto znatno ranije, datirajući njegove početke skoro 5000 godina nazad u prošlost (Amin, 1996).

Za izlazak iz ovakvog stanja po Valerštajnu (1982) u trenutnim okolnostima postoje tri mogućnosti. Jedna je da (polu)periferna zemlja u vreme krize iskoristi priliku koja se ukazuje nepovoljnijim položajem centralne zemlje (ili smanjenim otporom unutar same zemlje Periferije) kako bi proširila svoju industrijsku osnovu s napomenom da je i za ovaj potez neophodan inicijalni uvoz iz Centra čime se stvara novi, ozbiljniji, vid zavisnosti o čemu je i Prebiš govorio. Druga mogućnost podrazumeva "razvoj po pozivu" gde se investitori pozivaju da neposredno ulažu u periferne zemlje i time podstaknu razvoj, uz veliku opasnost da ulaganja nestanu kada nestane i privredna ekspanzija u Centru odakle korporacije dolaze, kao i napomenu da ovakva vrsta industrijalizacije ne može biti na nivou samostalnog razvoja (tj. zamene uvoza industrijalizacijom). Na kraju, ostaje mogućnost oslanjanja na sopstvene snage, ali u uslovima integrisane svetske ekonomije Valerštajn smatra da su ovakvi, autarhični, pokušaji slabo mogući i ostvarivi, ističući primere afričkih i istočnoevropskih država koje su doživele neuspeh u ovakvim pokušajima.

Imajući u vidu navedeno, Amin (1996) navodi da je jedina održiva mogućnost prekidanje veza (*de-linking*) sa kapitalističkim svetskim sistemom, kao i uvođenje socijalizma u države Periferije (u ovom pogledu, zaključci su veoma bliski neomarksističkim stavovima o neophodnosti revolucionarne borbe). Zajedno, ova dva koraka, predstavljaju nužan uslov stvaranja revolucionarne države, koja jedino može da prekine generisanje nerazvijenosti; prevlada polarizaciju kao osnov svog funkcionisanja i ponudi većini razvoj koji će u svojoj osnovi biti društveni, a ne isključivo ekonomski kao što je to do sada bio slučaj (Amin, 1978).

3. Strukturna teorija imperijalizma

Na kraju, neophodno je pomenuti da su se problemom razvoja bavile i studije mira. U ovakvom tumačenju, samoodrživi mir nije moguć bez ravnomernog razvoja i većeg stepena jednakosti, kako unutar država tako i na međunarodnom planu. Posebno mesto u ovakvim razmatranjima ima Johan Galtung sa konceptom strukturne teorije imperijalizma koja se nadovezuje na strukturalizam, dopunjujući širim, globalnim, aspektom i analizirajući ne samo ekonomske već i socijalno-političke faktore.

Galtung (1967) problem razvoja posmatra kroz pozitivni mir koji predstavlja odsustvo ne samo fizičkog (negativni mir) nego strukturalnog i kulturnog nasilja. Pri tome, strukturalno nasilje je tzv. „nevidljivo“ nasilje koje je ugrađeno u institucije sistema i koje ograničava jednakost mogućnosti između pojedinaca (poput nejednakog pristupa obrazovnim, pogotovu visokoškolskim ustanovama, viša primanja zavisno od rodne pripadnosti, uskraćivanje socijalne zaštite za one koji

nemaju dovoljno sredstava, itd). Da bi ovakvo stanje bilo legitimizovano koristi se kulturno nasilje koje kroz različite obrasce opravdava postojeće nejednakosti.

Strukturno nasilje je, po Galtungu, posebno vidljivo na međunarodnom nivou, u odnosu između jakih i slabih država, gde prve, zahvaljujući svom privilegovanom položaju, mogu uticati na prilike u perifernim državama. Ovakva, imperijalistička politika je moguća prvenstveno zato što su u perifernim državama razlike znatno veće nego u državama Centra. Višak koji se ostvaruje u zemljama Periferije se preko privilegovane manjine, prebacuje u zemlje Centra, na osnovu čega i one same imaju velike koristi, kao i interes da takvo stanje održe. Zbog toga su privilegovane grupe bliže (kolonijalnom) Centru nego deprivilegovanim stanovnicima sopstvene države (kao i drugih država Periferije koje se nalaze u identičnoj situaciji) usled čega izostaje ujedinjavanje nerazvijenih država. Takođe, stanovništvo Centra ima znatne koristi od ovakve, naravnopravne razmene, u mnogo većoj meri nego na periferiji čime jasno iskazuje želju za zadržavanjem postojećeg stanja. Zaključak koji se na osnovu toga nameće jeste da se imperijalizam ne stvara isključivo delovanjem elita već i zbog nezainteresovanosti većine u zemljama Centra da ostvari neophodne promene.

Sve zajedno, po Galtungu, stvara tzv. "feudalnu strukturu imperijalizma" (Galtung, 1971) koja dovodi do: trgovinske koncentracije partnera perifernih država na jednu državu Centra koja je obično i bivši kolonizator; izvoznu zavisnost jer države Periferije imaju nekoliko proizvoda koje mogu da izvezu skoro isključivo u svoj Centar jer je prema njemu i (veštački) napravljena privreda; privrednu zavisnost koja se ogleda u tome da celokupna privreda zavisi od izvoza u Centar koji to koristi kao sredstvo pritiska ukoliko država Periferije pokuša da izađe iz ovako definisanog odnosa; kao i sprovođenja politike "zavadi pa vladaj" kojom bivši kolonizatori sprečavaju ujedinjavanje potčinjenih kako na unutrašnjem,⁵ tako i međunarodnom planu.⁶ Iz navedenog, Galtung zaključuje da samo nesavršen ili amaterski imperijalizam upravlja oružjem (direktnim nasiljem), dok pravi imperijalizam upravlja strukturalnim nasiljem.

Istovremeno, stvorena zavisnost se ne ogleda samo u ekonomskom i političkom imperijalizmu (ispunjavanje odluka Centra, kao i preslikavanje njenih institucija, bez obzira na lokalne specifičnosti i istorijski kontekst), već i u komunikacijskoj podređenosti, pri čemu, zemlje Periferije znaju jako malo jedne o drugima (uz neprestano informisanje o državama Centra), a istovremeno služe i kao sredstvo za pravljenje vesti u samom Centru kao što pokazuju, na primer, pre-

---

⁵ Primeri ovakvih politika uključuju slučajeve Šri Lanke gde su Britanci celokupnu vlast dali manjini, Tamilcima, umesto većinskom stanovništvu Singalezima ili veštački stvorena podela na Tutsi i Hutu narode u Ruandi i Burundiju izvršena od strane Belgije.

⁶ Slučajevi proksi ratova (*proxy wars*) tokom Hladnog rata kada su dva ideološka bloka podržavali suprotstavljene strane (Angola, Mozambik, Etiopija, Eritreja, Vijetnam, Avganistan) ili sprečavali političko ujedinjavanje (Latinska Amerika i Afrika).

nosi uživo ratova i intervencija na svetskoj periferiji. Na kraju, posebnu opasnost predstavlja kulturni imperijalizam kojim se jasno stavlja do znanja da samodata superiornost država Centra omogućava njihovu prevlast u odlučivanju o trenutnim dogmama, dok zemlje Periferije služe isključivo kao primaoci ovako oformljenog znanja. Pristanak na ovako definisan odnos donosi brojne koristi, dok odbijanje potčinjavanja modelu može imati negativne konsekvence po državu Periferije. Skorašnji primeri Venecuele ili Irana najbolje potvrđuju ovakav stav.

Kada je u pitanju izlazak iz ovako definisanog odnosa, Galtung jasno zaključuje da je on slabo verovatan sve dok elite u perifernim zemljama imaju koristi od neravnomernog razvoja. Jedino što je moguće jeste težiti poboljšanju položaja perifernih država, kao i težnji da se stvori određen stepen samodovoljnosti, čime bi se veštački stvorena zavisnost ograničila. Nažalost, sve ovo zajedno ne znači i suštinsku promenu odnosa sa Centrom.

Zaključak

Kraj ideološkog sukoba delimično je relativizirao analizirane stavove koji insistiraju na ujedinjenom, perifernom razvoju, navodeći da razvoj više ne može biti jedan, makar on bio i pobjednički, već da periferne zemlje moraju imati autonomni razvoj, zavistan od lokalnih karakteristika i kulturnih/civilizacijskih osobenosti koje mogu biti dramatično drugačije ne samo u različitim delovima sveta, već i unutar određenih regiona. Snažan podsticaj ovakvim tumačenjima dale su, pre svega, studije mira kroz kritiku teorije liberalnog mira i neoliberalne izgradnje država⁷ kao i postkolonijalne studije, nastavljajući kritičku tradiciju teorije zavisnosti, uz isticanje nesvrshodnosti i netačnosti insistiranja na dualnosti (moderni) Sever - (nazadni) Jug.

U skladu s tim je i Galtung (2009) revidirao svoje stavove, ističući da su prostor i vreme danas glavne determinane razvoja, zalažući se za "razvoj duginih boja" koji bi u sebe inkorporirao različite aspekte pet postojećih ekonomskih sistema - plavi (kapitalistički), crveni (socijalistički), roze (socijal-demokratski), žuto-zeleni (japanski) i zeleni (lokalni). Pri tome, razvoj sam po sebi nije cilj već ima funkciju da ispuni potrebe koje su urođene i ispoljavaju se kod svakog pojedinca čime je još jednom istaknuta važnost teorija (Maslov, Azar, Barton) koje naglašavaju neophodnost zadovoljavanja osnovnih ljudskih potreba.

---

⁷ Kritika je usmerena i na metodologiju merenja razvoja koja se zasniva, skoro isključivo, na ekonomskim pokazateljima. U skladu s tim, predlažu se drugi načini koji bi imali sveobuhvatniji pristup i uključili društvene, kulturološke, ekološke i socijetalne aspekte života. Između ostalog, dosadašnji predlozi obuhvataju indikatore kao što su bruto nacionalna sreća (*Gross National Happiness*) ili svakodnevni mir (*Everyday Peace Indicators*).

Takođe, proces globalizacije, koji je svoj treći talas doživeo istovremeno kada i kraj Hladnog rata, uslovio je da se razmišljanja o razvoju podignu iznad međunarodnog nivoa koji je do tada bio dominantan. Upravo zbog toga, Robinson (2003) smatra da proces globalizacije u kome se trenutno nalazimo dovodi do stvaranja globalnog kapitalističkog poretka gde dolazi do deteritorijalizacije procesa proizvodnje koji se obavlja na više lokacija (država) koje obezbeđuju za to najpovoljnije uslove. Sa ovakvim stavom se slaže i Rivero (2010) koji ističe da se savremene debate ne vode o alternativama kapitalizmu, s obzirom da njih u ovom trenutku nema, već da je razgovor usmeren prvenstveno ka dilemi da li će nacionalne države nestati usled širenja globalnog kapitalizma. Imajući to u vidu, Robinson (2004) navodi tezu da je priroda kapitala danas određena isključivo njegovom mobilnošću, a iskazuje se potragom za najoptimalnijim parametrima svake faze proizvodnog procesa odvojeno. Upravo zbog toga, stvara se i tzv. transnacionalna klasa, najvećim delom sačinjena od zaposlenih u multinacionalnim korporacijama razvijenih kapitalističkih zemalja, koja donosi odluke gde će kapital biti investiran, ali se i premešta zajedno sa pomeranjem kapitala. U takvim okolnostima, elite perifernih zemalja takođe mogu postati deo transnacionalnog projekta, ukoliko se pokažu uspešne u implementiranju pomenute agende u svojim državama. Nasuprot tome, njihove države se iskazuju kao područja gde se usled povoljnih uslova za poslovanje (koji su posledica potrebe da se poboljša višedecenijska negativna ekonomska situacija) kapital upošljava u meri dovoljnoj da se uveća, bez unapređenja uslova proizvodnje koji bi bili pretpostavka daljeg razvoja. Nakon uvećanja bogatstva, transnacionalna elita (zajedno sa "uspešnim" delovima lokalne elite) se pomera dalje, ostavljajući periferne države na podjednako negativnim osnovama, kao i pre samog priliva kapitala.

* * *

Imajući u vidu kratke napomene o savremenim razmišljanjima o razvoju, očigledan je promenjen značaj mehanizama putem kojih se ostvaruje nejednak razvoj. Međutim, konstanta koja je danas prisutna, kao i prethodnih decenija, i koja omogućuje takav ishod, jeste nejednakost u međunarodnim odnosima gde manji broj aktera svoju dominantnu poziciju zadržava koristeći se različitim instrumentima koji neretko uključuju pritiske, iznude kao i upotrebu sile, a sve u cilju stabilnosti (kapitalističkog) sistema koji je iskazuje kao istorijska nužnost.

U takvom, negativnom kontekstu, nerazvijene države samostalni(ji) razvoj pokušavaju ostvariti međusobno se udružujući (ALBA ili UNASUR); oživljavajući ideje za koje se smatralo da su istorijski prevaziđene (Venecuela) ili izolujući se od ostatka sveta (Severna Koreja). I pored određenih uspeha koji se mogu pripisati svakoj od ovih strategija (u različitim stepenu), ostaje činjenica da ovakva zalaganja imaju ozbiljno ograničenje koje se ogleda u nemogućnosti pružanja jedinstvenog odgovora Globalnog juga kojim bi se jasno istakla neodrživost poretka u kome

nejednakost i generisanje nerazvijenosti predstavljaju jedan od glavnih osnova. Upravo zbog toga, razmatrane teorije razvoja i danas su podjednako aktuelne, a i njihova rešenja, uz određena prilagođavanja, i dalje poželjna i moguća. Bez njihovog ponovnog razmatranja, opasnost od projekta neprestane modernizacije, kao i posledica koje on nosi, biće i dalje veoma prisutna.

Literatura

- Amin, S. (1977). *Imperialism and unequal development*. Hassocks: Harvester Press.
- Amin, S. (1978). *The law of worldwide value*. Hew York: Monthly Review Press.
- Amin, S. (1996). On development: For Gunder Frank. In: C. G. Chew and R.A. Denmark, (eds.) *The underdevelopment of development: Essays in honor of Andre Gunder Frank* (pp. 57-87). London: Sage Publications.
- Chew, S. and Denmark, R. (1996). The underdevelopment of development. In: C.G. Chew and R.A. Denmark (eds.) *The underdevelopment of development: Essays in honor of Andre Gunder Frank* (pp.17-56). London: Sage Publications.
- Emmanuel, A. (1972). *Unequal Exchange*. New York: Monthly Review Press.
- Džuverović, N. (2013). *Ekonomski faktori oružanih sukoba: Povećanje ekonomskih nejednakosti kao uzrok sukoba unutar država*. Beograd: Službeni glasnik & Jugoistok 21.
- Fanon, F. (1973). *Prezreni na svetu*. Zagreb: Stvarnost.
- Foster-Carter, A. (1976). From Rostow to Gunder Frank: Conflicting paradigms in the analysis of underdevelopment. *World Development*, 4 (3), 167-180.
- Frank, G. A. (1969). *Latin America: Underdevelopment or revolution*. New York: Monthly Review Press.
- Galtung, J. (1967). *Theories of conflict - Definitions, dimensions, negations, formations*. Dostupno preko SSRN: https://www.transcend.org/files/Galtung_Book_Theories_Of_Conflict_single.pdf [Pristupljeno 27. juna 2015]
- Galtung, J. (1971). A structural theory of imperialism. *Journal of Peace Research*, 13 (2), 81-94.
- Galtung, J. (2009). *Mirnim sredstvima do mira - Mir i sukob, razvoj i civilizacija*. Beograd: Jugoistok 21 i Službeni glasnik.
- Lindqvist, S. (1997). *“Exterminate All the Brutes“: One Man’s Odyssey into the Heart of Darkness and the Origins of European Genocide*. New York: The New Press.

- Milanovic, B. (2007). *World apart: Measuring international and global inequality*. New Jersey: Princeton University Press.
- Prebisch, R. (1963). *Towards a dynamic development policy for Latin America*. New York: United Nations.
- Prebisch, R. (1976). A critique of peripheral capitalism. *Cepal Review*, 1, 9-77.
- Prebisch, R. (1981). The Latin American periphery in the global system of capitalism. *Cepal Review*, 13, 143-151.
- Rivero, O. (2010). *The myth of development: Non-viable economies and the crisis of civilization*. London: Zed Books.
- Robinson W. I. (2003). *Transnational conflicts – Central America, social change and globalization*. London: Verso.
- Robinson, W. I. (2004). *A theory of global capitalism: Transnational production, Transnational capitalists, and the transnational state*. Baltimore: John Hopkins University Press.
- Wallerstein, I. (1974). *The modern World System I: Capitalist Agriculture and the Origins of the European World-Economy in the Sixteenth Century*. New York: Academic Press
- Valerštajn, I. (1982). Zavisnost u jednom međuzavisnom svetu i ograničene mogućnosti preobražaja unutar kapitalističke svetske ekonomije. *Marksizam u svetu*, 10, 220-250.

Nemanja Džuverović

(NE)RAZVIJENOST I (NE)JEDNAKOST:
POGLED SA PERIFERIJE

Sažetak

Rad polazi od pretpostavke da se pitanja razvoja i jednakosti ne mogu promišljati jednoobrazno. Zavisno od istorijskih okolnosti, lokalnih specifičnosti i uticaja spoljnih aktera ova pitanja imaju dramatično drugačiju interpretaciju, posebno na liniji Sever-Jug koja se često posmatra kao (istorijski uslovljena) granica između razvijenog i nerazvijenog sveta. U skladu s tim, rad analizira teorijska razmišljanja (strukturalizam, neomarksizam, teorija svetskog sistema i strukturalna teorija imeprijalizma) o razvoju iz ugla Periferije koja probleme nerazvijenosti i nejednakosti promatra kao posledicu (neo)kolonijalizma i političko-ekonomske eksploatacije, a ne različite ekonomske razvijenosti koja se može poništiti delovanjem unutar postojećeg (kapitalističkog) sistema.

Ključne reči: razvoj, nejednakost, strukturalizam, neomarksizam, teorija svetskog sistema, strukturalna teorija imperijalizma, centar, periferija, kapitalizam, neokolonijalizam.

(UNDER)DEVELOPMENT AND (IN)EQUALITY:
PERIPHERY PERSPECTIVE

Summary

The paper starts from the premise on impossibility of a uniform approach to the questions of development and inequalities. Depending on historical circumstances, local context and impact of external actors, the mentioned issues can have dramatically different interpretations, especially on the North-South line, which is frequently seen as (historically conditioned) border between developed and underdeveloped countries. Pursuant to that, the paper analyzes different theoretical interpretations (Structuralism, Neo-Marxism, World systems theory and Structural theory of imperialism) on the development from the point of view of the Periphery, where the problems of underdevelopment and inequality are seen as a consequence of (neo)colonialism and political-economic exploitation, and not of an uneven economic development that can be transcended within the existing (capitalist) system.

Key words: development, inequality, Structuralism, Neo-Marxism, World systems theory, Structural theory of imperialism, Centre, Periphery, Capitalism, Neo-colonialism.